

Tebliğler :

ALTINTEPE KAZILARI *

TAHSİN ÖZGÜÇ

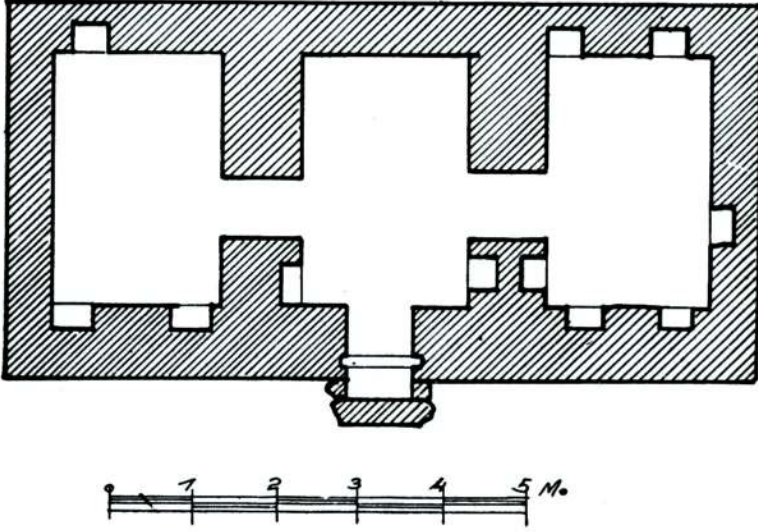
Altintepe Erzincan'ın 20 kilometre doğusunda, Erzincan-Erzurum şosesi üstünde ve münbit Erzincan ovasının doğu yarısında 60 metre yüksekliğinde, 500 metre çapında çok sarp ve tabii bir tepedir. Eski Tunç devrindenberi iskân edilmiş olan bu tabii tepenin üstünde, kalıntıları bugün dahi görülebilen, Urartulara ait, kale izleri mevcuttur. Altintepe Orta çağlarda ve bilhassa Akkoyunlu'lar devrinde tekrar bir iskân sahası olmuş, ondan sonra terk edilmiştir. Arkeoloji edebiyatına, aynı yerde 1938 yılında tesadüfen bulunmuş olan Urartu eserleri münasebeti ile malûm olmuştu. O zaman bu eserlerin, ancak, küçük bir kısmı ve sağlam olanları müzeye getirilebilmişti¹. Altintepe o zamandan bu yana ihmal edilmiş ve ilmi bir araştırmaya sahne olmamıştı. 1956 yılında, yine tesadüfen, 1938'de bulunan eserlerin hemen yanında, 3 odadan ibaret ikinci bir taş mezar daha bulunmuşsa da, eşyası ve ölü hediyeleri müzelerimize getirilmemiştir. 1959 yılında bu mezar odalarının tabanlarını temizlediğimiz zaman, Urartu arkeolojisi bakımından mühim olan eserlerin bir kısmını halâ yerlerinde durur bulduk (Res. 15). İlk mezarın aksine, bu tahrip edilmemişti. Dikdörtgen plânlı (içten uzunluğu 8 m.; genişliği 3 m. dir) mezar birbirine bağlanan 3 odadan ibarettir; dış kapı ortadaki odaya açılmıştır. İçten yükseklikleri 2.50 m. olan mezar odaları, Urartu stilinde, çok iyi işlenmiş kesme taşlar ile yapılmış, üstü de sahte kemer tarzında örtülmüştür (Res. 14). Odalarda 2, 3, ve 6'şar tane muntazam nişler vardır (Res. 1).

Asıl Altintepe kazılarına 1959 yılının Eylül ayında, Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü ve Türk Tarih Kurumu adına, baş-

* Bu tebliğ Moskova'da toplanmış olan XXV. Şarkiyatçılar Kongresi'ne sunulmuştur.

¹ V. d. Osten, VI. Int. Kongress für Arch. 1939, *Neue urartäische Bronzen aus Erzincan.*

kanlığında, Prof. Dr. Nimet Özgüç, Mimar Arkeolog Mahmut Akok, Asistan Kutlu Emre, Fotoğraf Selâhattin Öztartan'dan müteşekkil bir heyet tarafından başlandı. Mezarlar tepenin doğu yamaçlarına ve ovoidan itibaren 40 metre yüksekliğe, ve aşağı-yukarı, bir hizaya

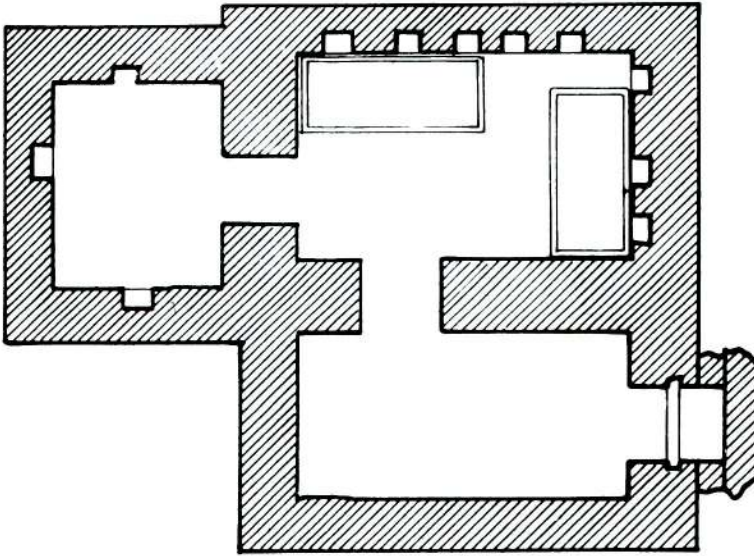
Res. — Fig. 1

inşa edilmiştir. Biz, 1956'da görülen mezarın 25 metre batısında ve sath toprağının 1.50 m. altında, el değmemiş durumda kalan, üçüncü mezarı keşfetmekte güçlük çekmedik. Bununla Altın-tepe'nin sırları çözülmüş, Toprakkale ve Karmir-blur'un yanında üçüncü büyük bir merkez daha ortaya çıkmış oluyordu.

Mezar şu şekilde inşa edilmiştir:

Önce sırtta ve ham toprak içine 7 metre genişliğinde ve 8.50 m. uzunluğunda büyük bir kuyu kazılmış ve içine 3 odadan müteşekkil monümental taş mezar yapılmıştır (Res. 5). Bundan sonra, hem ham toprağın kaymasını önlemek, hem de mezarı daha kolay muhafaza edebilmek maksadiyle, etrafı iri taş bloklarla inşa edilmiş kalın duvarlar içine alınmış ve üstü toprakla örtülmüştür. Burada, âdeta, toprak altındaki bir kulenin içine inşa edilmiş mezar odaları karşısında bulunduğumuz anlaşılmaktadır. Bu da, yukarıdakinden değişik

plânda olmakla beraber, 3 odadan ibarettir (Res. 2). 1. ci odanın uzunluğu 4 m., genişliği 2 m. dir. Kuzeydoğuya bakan dar cepheye açılan kapının genişliği 1 m., girişin uzunluğu 1.25 m. dir (Res. 6). Kapı açıklığını kapayan taş levha yerinde, yani, kapalı durumda elimize geçti. Kapının dışına iri bloklar yığılmak suretiyle içeri girilmesi çok zor bir hale getirilmiştir. Odanın ortasındaki büyük bir tunç kazanın içinde ve etrafında tasvirli kemere, iki kursa; harb arabasının ve at koşum takımlarının tunç kısımlarına; tunçtan kap kacağa; harb arabalarının okları başına geçirilen at heykelciklerine (Res. 16),

Res. — Fig. 2

ve demirden silâhlara raslanmıştır. Kazanla kapı arasındaki sahaya da ağaç ayakları tunç ve gümüş kaplı, arkalıksız iki sandalya bırakılmıştı (Res. 8). Odanın batı yarısında da üçüncü bir masa ile, pişmiş topraktan kaplar, at gemleri (Res. 17), koşum eşyasından bazıları, 3 çan ve kemik âletler duruyordu. Buradan ikinci bir kapı ile

4 × 2.50 m. ölçüsündeki asıl lâhitlerin bulunduğu odaya geçilmektedir (Res. 7). Kapının kapak taşı, zelzele sebebiyle, yerinden kaymış ve tabana düşmüştür. Taş lâhitlerden biri odanın dar, diğeri uzun duvarı önündedir. Dört köşeli, tekne biçimindeki lâhitlerin, açılıp kapanabilen kapakları beşik şeklindedir. Bunların üstlerinde, yanlarında her hangi bir resim veya yazı yoktur. Lâhitlerin birinden bir kadın, diğerinden bir erkek iskeleti çıkarıldı. Erkek mezarına hiç bir şey bırakılmamıştı; yalnız lâhdın hemen dışına, elbiseye dikili durumda, bırakıldığı anlaşılan altın (Res. 18), gümüş ve tunç düğmeler; demir okuçları yerleştirilmiştir. Giyili olarak gömülen kadına ait lâhdın içinde ise, elbiseye dikili altın düğmeler, altın pullar, altın ve kıymetli taşlardan müteşekkil gerdanlık taneleri (Res. 19) duruyordu. Mezar odasının boş kalan diğer kısımlarına, muntazam bir şekilde, fayans vazosu (Assurdan idhal), pişmiş toprak kaplar, yine arkalıksız bir sandalye, çürüdüğünden şekilleri tâyin olunamıyan ağaç eşya, süs eşyası, kemik âletler bırakılmıştır. Odanın uzun duvarında 5, dar olanında 3 niş vardır. Odalardaki nişlerin içi daima boştu.

Buradan daha dar bir kapı vasıtasıyla 2.50 × 2.00 m. ölçüsündeki küçük ve sonuncu odaya geçilmektedir. Bu kapının kanat taşı yoktur; daima açık kaldığı görülmektedir. 3 duvarında birer nişi olan bu odanın envanterini, kenarları 8 çift tunç bileziklerle takviye edilmiş olan ağaç bir kerevet; arkalıksız, 4 bacaklı büyük bir masa (Res. 9); pişmiş topraktan 4 kap ve iki ucu arslan başı şeklinde olan 17 cm. uzunluğundaki massif gümüş çubuk teşkil ediyordu.

Bu mezar da, en güzel Urartu eserleriyle mukayese edilebilecek olan çok iri kesme taşlarla inşa edilmiş olup, üstü, diğerinin aksine, düz dam tarzında yassı bloklarla örtülmüştür. Zelzele yüzünden odaların içine çöken bu bloklar eşyanın ezilmesine, su ve toprağın içeri sızmasına, yani tahribatın artmasına sebep olmuştur.

Yer altındaki bu mezar odalarının keşfi, Urartuların ölü gömme âdetleri, mezar şekilleri hakkında pek esaslı bilgiye sahip olmamızı temin etmiştir. Çünkü bugüne kadar bu mevzuda hiçbir bilgiye sahip değildik. Yer altındaki bu mezar odalarını, hattâ, bu bir nevi yer altı evlerini tetkik ederken, Van'da kayalar içine oyulmuş odaları hatırlamamak, bunlar ile münâsebe getirmemek mümkün değildir.

Ölü hediyelerine gelince, her odada birden fazla ağaç sandalye ve masa bulunmuştur. Bunların yükseklikleri 50 cm. den fazla de-

ğildir. Sandalyalar daima arkalıksızdır. Ağaç bacakları (Res. 15) madenî kısımlarla, kaplanmak suretiyle, süslenmiştir (Res. 21). Sandalya ve masaların her ayağına birer arslan veya boğa bacağı (Res. 20) geçirilmiştir. Bunlar çok iyi korunmuş durumda elimize geçti; hepsi tunçtandır. Yalnız ayakların yere basan bardak biçimindeki kısımları, çok defa, gümüştedir (Res. 21). Ayakları birbirine bağlayan ağaç çubuklar (Res. 22) da tunçtan çift volüt'lerle süslenmiştir (Res. 8). Sandalya ve masaların keskin köşeli kenarları da madenî kısımlarla, köşe bağları şeklinde, hem süslenmiş hem de takviye edilmiştir. Çoğunda ağaç kısımlar içlerinde kaldığından, doğru bir şekilde, restore edilmeleri mümkün olmuştur.

Silâhların hepsi demirdendir. Bunlar yassı baltalar, harb baltası, ok ve mızrak uçları, hançer, bıçak ve üç çatal silâhlardan ibarettir. Hepsini iyi tanıyan tipik Urartu silâhlarıdır.

Mezar eşyasının en zengin grupunu, ilk odaya bırakılan, ata ve harb arabasına ait tunç koşum takımları teşkil eder. Bunların yardımı ile, at yetiştirici, muharip Urartu kavminin kullandığı koşum takımları hakkında esaslı bir bilgi edinmek mümkün oldu. Maalesef, bunların deri ve ağaç kısımları, tamamen çürümüştür. At gemlerini 4 tipe ayırmak mümkündür. İlkini, ehemmiyetsiz ayrılıklarla, Menuas'ın kitâbesini taşıyan Karmir-blur gemi ile² aynı gruba koymak lâzımdır. Diğerlerinin paralellere, henüz, doğu Anadolu'da rastlanmamıştır. Gemlerin en mühim hususiyetini, ağızın dışında kalan karşılıklı iki çubuğun uçlarının at, kartal ve boğa başlarıyla süslenmiş olmaları teşkil eder (Res. 17). Buna göre her gemde 4 hayvan başı vardır. Ağaç ve deri aksamı bağlamağa, kayışları geçirmeğe yarayan tunç kısımlar bol ve çeşitlidir. At çanlarının boyları da birbirinden farklıdır. Bu grupta, Assurlularda olduğu gibi, harb arabalarının okları ucuna geçirilen tunçtan at başları da mühim bir yer tutmaktadır. 7 cm. boyundaki at başlarının düz ve dalgalı hatlar halinde işlenen yeleleri, dik kulakları, çok kuvvetli/adeleli alınları, patlak gözleri ve bilhassa, yüzlerine geçirilmiş durumdaki gemlerinin en küçük teferruatı dahi işlenmiştir (Res. 16). Bunlar Altuntepe'de gelişen Urartu üslûbunun, bazı eserlerde, gösterdiği mahallî hususiyeti ispat eden heykelciklerdir. Altuntepe keşifleri Urartuların batıdaki hudut bölgelerinde de mâhir sanatkarların yetiştiğini ispat etmiştir.

² B. B. Piotrovsky, *Kormir Blur III, Akademii Nauk Armyanskoy S. S. R., Erivan, 1955, Fig. 34.*

Tanrı, insan ve hayvan resimli eserler de mühim bir yer tutmaktadır. Bunlar: tunç kemer, iki kurs ve iki ucu arslan başlarıyla süslü gümüş çubuktan ibarettir. 8 cm. çapındaki iki ince kurstan ilkinde sağa yürüyen kanatlı boğa üstünde kanatlı, uzun elbisesi çok süslü bir tanrı; diğerinde sola doğru dört nala koşan kanatlı bir atın üstünde gene kanatlı ve uzun-süslü elbiseli başka bir tanrı resmi vardır. Kursların kenarlarındaki delikler, Assurlularda olduğu gibi, bunların bir yere takıldığını, yani, koşum takımına bağlandığını göstermektedir. Kursun kenarını çevreleyen saç örgüsü/guilloche motifi, eserin güzelliğini arttırmıştır. Urartu sanatında, kanatlı at üstünde duran tanrı motifi ilk defa görülmektedir. Bu, yalnız *Pegasos*'un menşei için sağlam bir vesika olmakla kalmıyor, Urartu sanatı ve dini için de ünik bir motifi temsil ediyor.

İlk odada, kazan içinde katlanmış durumda bulunan kemerin uzunluğu 90 cm. den az değildir (Res. 23). Genişliği 10 cm. dir. Alt ve üst kenarında bir yere dikilmesini temin eden delikleri ve saç örgüsü/guilloche motifi görülür. Üzerinde, üst-üste 3 sıra halinde ve 4'er cm.'lik aralıklarla tertiplenmiş 45 resim vardır. Bunlar bir kısmı soldan sağa, bir kısmı sağdan sola hareket halinde bulunan süvarilerden, kentorlardan, ağızları açık, koşan arslanlardan, dötrnala giden kanatlı atlardan (Res. 24), koşan keçilerden, boğalardan, arslan + boğa melezi, yani kanatlı, boynuzlu arslan ejderi şeklinde görülen karışık bir varlıktan ibarettir. Burada, linear üslûpta işlenen tasvirlerin bütün detaylarını görmek ve Altın-tepe üslûbunun hususiyetlerini tesbit etmek imkânını buluyoruz. Sol elleriyle dizginleri, sağ elleriyle mızrakları tutan süvariler ense ve kulaklarını örten sivri miğferler, kısa kollu uzun elbise giymişlerdir. Kanatlı atlar ile süvarilerin bindiği atların üslûpları arasında fark yoktur. Altın-tepe'de Kanatlı at ve kanatlı at üstünde tanrı motifi çok sevilen motiflerdendir. Belden yukarısı insan, geri kalan kısmı kanatlı at şeklinde görülen kentorlar, ok atar vaziyette, tasvir edilmiştir. Bunların serpuşları arasında, ehemmiyetsiz de olsa, fark vardır. At ve boğalarda olduğu gibi, arslanlar da kükremiş ve bütün hızlarıyla öne atılmış durumda tasvir edilmiştir. Kuşçu kemerinde de olduğu gibi³, bunda da daimî bir hareket ve mücadele vardır. Kemer kazanın içine, mahsus surette, katlanarak, yani kullanılamaz bir hale getirildikten sonra

³ — M. A. Hanfman, *Four Urartian bull' heads* (A. S. VI, 1956, P. 211, Pl. XX, 2).

bırakılmıştır. Bunu diğer eşyada da gördük; ölü gömme âdetleriyle ilgili bir inançtır.

17 cm. uzunluğunda ve 1 cm. kalınlığındaki gümüş çubuk, küçük odada yani, 1 kerevet, 1 masa ve 4 kabın bırakıldığı odada, masanın yanında bulundu. Masanın gümüş kısımları diğer odalarda bulunanlardan fazla idi. Biz, şimdi, bu çubuğun masa ile ilgili bir süs parçası olduğunu düşünüyoruz.

Tunçtan yapılmış silindirik boyunlu vazolar, iri kazanlar, irili-ufaklı çanaklar ve maşrapalar süssüzdür; bunlara heykelcikler eklenmemiştir. Pişmiş toprak kaplar kırmızı astarlı, parlak perdahlıdır. Bunlar kulplu-kulpsuz, bir tanesi emzikli çanaklardan, testilerden kısa silindirik boyunlu yuvarlak veya yumurta gövdeli iri vazolardan ibarettir. Hepsi, diğer mezarda bulunan tunç kapların pişmiş topraktan taklitleridir. Mezar seramiği ile evlerde kullanılan seramik arasında fark yoktur. Tek fayans vazo kuzey Mezopotamya'dan idhal edilmiştir.

Altın, gümüş ve kıymetli taşlardan yapılmış süs eşyası büyük bir yekûn tutmaktadır. Granulation tekniğinde yapılmış rozet motifleriyle süslü iri düğmeler (Res. 18), elbiseye dikili olarak, kadın mezarına bırakılmıştır. Bu düğmelerin gümüş ve tunçtan yapılanları da az değildir. Bir gerdanlığa ait olan bol miktardaki altın taneleri muhtelif şekiller göstermektedir. Gerdanlık iplerinin geçirildiği 4 delikli altın plaklar (Res. 19), bu mezara 4 gerdanlığın bırakıldığını anlatmaktadır. Burada keşfedilmiş olan altın ve gümüş eşya, bütün Urartu sahasında, bugüne kadar bulunmuş olanlardan daha fazladır. Bu bakımdan tepeye *Altintepe* isminin verilmiş olması da dikkata şayan görülmektedir.

Tahta eşya çürümüş olmasına rağmen, elimize geçen parçaları, bunların da mühim bir yer tuttuğunu, açıkça, göstermektedir. Hepsi çizgi veya kabartma tekniğine göre geometrik motiflerle süslenmiştir. Bunlar arasındaki bir kule modeli, Toprakkale'de bulunanın tam eşidir. Süslü kemik eserlerin miktarı, diğerlerine bakınca, çok daha azdır.

Altintepe eserleri Urartu sanatının parlak devrini temsil eder. Bir kısmının benzerlerini Toprakkale veya Karmir-blur gibi şehirlerde bulmak mümkün olmuşsa da, bir kısmının eşlerine, henüz, hiçbir yerde rastlanmamıştır. Altintepe sanatı Urartu'ların bir taşra sanatı, veya bir taşra üslubu değildir; o her bakımdan merkezî bölgede te-

kâmül eden yüksek sanatın bir paralelidir. Burası Urartu'nun batı sınır bölgesinde, büyük kırala bağlı bir beyliğin/vazal'ın idare merkezi olmalıdır. Bir çok valiliklere ayrılmış olan Urartu devletinin strateji bakımından mühim bölgelerinden birini, Altuntepe'nin merkezlik ettiği münbit saha teşkil etmiş olmalıdır. Urartu'lar doğudan batıya giden ana yolun en mühim geçitlerini tam bu bölgede tutmuşlardır. Urartu kırıllarının Altuntepe'ye verdikleri ehemmiyetin mânası, ileride, daha iyi anlaşılacaktır. Altuntepe'nin eski adını, henüz, öğrenemedik.

Tunç eşyanın bazıları üstünde görülen çivi yazılı kitabeler, hem bu mezarın, hem de diğerlerinin tarihlenmesini temin etmiştir. Kitabeler, tam olarak korunmamışsa da, mesut bir tesadüf olarak, kıral adları, eksiksiz bir şekilde elimize geçmiştir. Bunlar ayrıca neşredilecektir. Bunlara göre bu mezara gömülmüş olan bey, I. Rusa'nın (732-714) oğlu II. Arğişti' (713-679) nin çağdaşdır. Bu tarihi, mezar eşyasının şekil ve üslûpları da doğrulamaktadır. Ayrıca, bu netice, 1938'de bulunmuş olan eserlere R. Barnett ve N. Gökçe tarafından teklif edilen tarihlere de uymaktadır⁴. Esasen mezarların inşaf bünyeleri, ve ölü hediyeleri, aralarında uzun bir zamanın geçmediğini, bunların aynı sülâle veya aileye ait monümental mezarlar olduğunu göstermektedir. Bunun için Altuntepe eserleri II. Arğişti devri sanatının anlaşılması, ve Urartu'nun ilk parlak devrini temsil eden Menua (810-785), I. Arğişti (785-760), III. Sardur (760-733) ve I. Rusas (732 - 714) devri sanatının daha sonraki safhanın sanatına bağlanması hususunda çok mühim bir vazife görecektir.

Asıl Urartu şehri, Altuntepe'nin üstünde, zaptı çok güç büyük bir kalenin içindedir. Mezarların sahipleri buradaki saraylarında oturuyordu. Onların her türlü harb malzemesi, erzakı buradaki depolarda muhafaza edilmiş olmalıdır. Tepenin sırtındaki mezarların müstahkem şehre olan münasebetini önümüzdeki mevsimlerde yapılacak kazılardan sonra aydınlatmak imkân dahiline girecektir.

Şu anda eserler müzede temizlenmekte ve Altuntepe kazılarına da devam olunmaktadır. Bunun için eserler üstündeki tetkikatımız, henüz, başlangıçtadır; biz buna rağmen, bir Urartu beyinin mezarını, zamanımızın müsaadesi nisbetinde, dinleyicilerimize anlatmağa çalıştık.

* * *

⁴ A. S. III. 1953, p. 129.

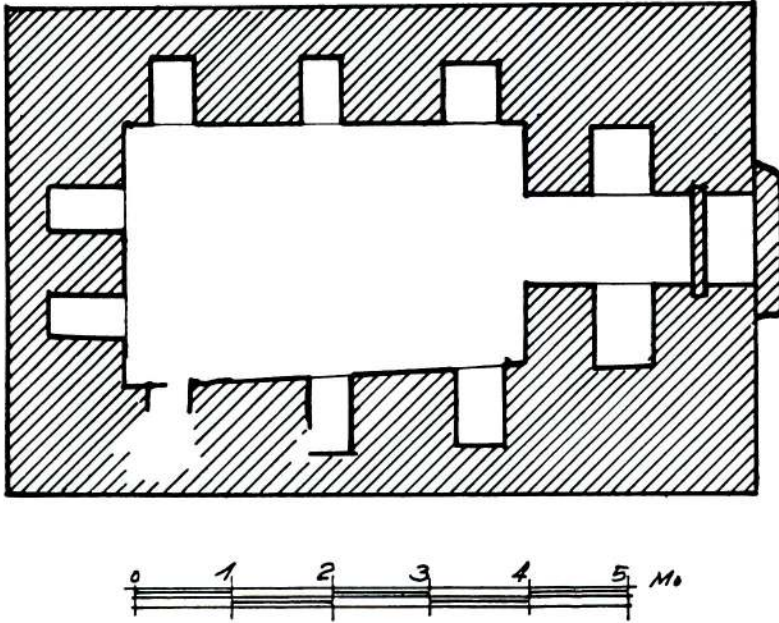

Addenda :

Altintepe kazılarına 1960 yılında, aynı heyet tarafından, devam edilmiştir. Bu hususta, okuyucuya toplu bir fikir verebilmek için aşağıdaki açıklamayı yapmağı faydalı bulduk:

Mezar :

Bu yıl, mezarlık sahasında geçen sene iyice aydınlanamayan kısımlar üstünde durulmuş ve mezarların birbirine olan münasebeti tâyin olunmuştur. Yukarıda izah ettiğimiz iki mezar arasında kalan ve 1938 yılında köylüler tarafından açılıp, ölü hediyelerinin bir kısmı Ankara Arkeoloji Müzesine gönderilen mezar, sistemli bir şekilde, tetkik edilmiş ve diğer iki mezardan ayrı bir plân ve hususiyete sahip olduğu görülmüştür. Bir koridor ve müstatilî bir odadan ibaret olan mezarın içi, Urartu stilinde, gayet güzel ve düzenli bir şekilde, işlenmiş taşlarla kaplıdır (Res. 3, 10). Kapısı doğuya bakan mezarın istika-

Res. — Fig. 3

meti doğu-batıdır. Odanın uzunluğu 4 m., genişliği 2.40 m. dir. İçten yüksekliği 2 m. den fazla değildir. Mezar ana kaya üstüne kurulmuş,

fakat tabanı toprakla döşenmiştir. Mezar odasının iki uzun duvarında üçerden altı; batıdaki dar duvarında da iki niş vardır. Nişlerin yüksekliği 1.23; duvar içindeki derinliği 95 cm. olup, ortalarından birer yassı taş ile ikiye bölünmek suretiyle birer raf meydana getirilmiştir (Res. 11). Nişlerin üst gözlerinin/raflarının tabanını teşkil eden taşların üstüne, yuvarlak dipli kapların durabilmeleri için, ikişer tane yuvarlak çukur yapılmıştır. Çapları 15'er cm. olan bu çukurlar, hem 1938, hem de 1960 yılında bulunan tunç kapların kaidelerine göre yapılmıştır. Nişlerin alt gözleri hediyelere tahsis olunmuştur. Koridor/dromos'un uzunluğu 2.20 m.; eni 90 cm. dir (Res. 10). Burada da, karşılıklı tek gözlü birer niş vardır. Bu nişler diğerlerinden biraz daha küçüktür. Yüksekliği 1.25 m. den fazla olmıyan koridorun üstü iki yassı taşla örtülmüştür. Dış kapıyı, aralarında 46 cm. genişliğinde bir aralık bulunan iki yassı taş, dik konulmak suretiyle, kapatmaktadır. Kapı taşlarından ikincisinin, yani mezarın içine bakanın, ortasında 50×25 cm. ölçüsünde bir delik, pencerecik vardır. Bu mezarın içini gözetlemeye mahsus açıklık olabilir. Esasen iki kapak taşı arasındaki 46 cm. lik boşluğa bir insan sığabilir. Dış kapı taşı, açılmaması için, dışarıdan taşla desteklenmiştir.

Ölü mezarın batı yarısına, taban üstüne, yatırılmıştır. Bunda taş lâhit yoktur; bu bakımdan yanındaki mezara benzer. İskelet parçalarına göre, ölünün başı batıya bakmaktadır. Mezarda, tahriplere rağmen, enteresan eserler bulundu: Bunlardan bazıları 1938'de bulunanların izahına yardım etmekte, bazıları da ilk defa olarak elimize geçmektedir. Mezarda aşağıdaki listede gösterilen eserler bulundu:

1 — Damarlı ve renkli taşlardan yapılmış irili-ufaklı, silindir ve boncuk biçiminde gerdanlık taneleri.

2 — Geometrik motiflerle süslü gümüşten kemer parçası.

3 — Fildişinden bir el heykelciği.

4 — Altından bir levha üstünde gövdesi kanatlı boğa, başı sakallı insan başı biçiminde olan bir varlığın resmi vardır.

5 — Sandalya ve masalara ait ağaç parçaları.

Beş grupta topladığımız bu eserlerin benzerlei, 1938'de, Müzeye getirilmemiştir.

6 — Taş raflardan düşmüş olan tunç kaplar.

7 — Göğüs zıhına ait demir ve tunçtan parçalar.

8 — Sandalya ve masalara ait tunçtan köşe bağları ve süslü

kısımları. Üç grupta toplanan sonuncu eserlerin eşleri, 1938' de de müzeye getirilmiştir.

Bundan başka, Ankara Müzesindeki boğa başlarıyla süslü büyük tunç kazan (üç ayaklı sehpa üstünde), diğer yüksek sehpa, ve sadak mezar odasının batı yarısına; tunç kaplar odadaki nişlere; kalkan ve zırh parçalarının odanın batı yarısına konulduğu; masa ve sandalyelerin da odanın her tarafına yerleştirildiği anlaşılmaktadır.

Mezar odasına buradaki tabii kaya düzeltmek suretiyle yer hazırlanmıştır. Mezarın, arazi icabı, tabanı diğer iki mezarın tabanından daha yüksektedir. Tepe toprağının mezar üstüne kaymasına mâni olmak için, diğer mezarların birinde de olduğu gibi, buraya da kalın bir istinat/destek duvarı inşa edilmiştir.

Mezar odasının üstü beş adet çok iri taşla kapatılmıştır. Dam düzdür. Kapak taşlarının üstünde 1.5 m. kalınlığında bir kerpiç tabakası vardır. Bunun da üstünde kalın bir taş blokaj tabakası görülür. Bitişindeki kemerli mezar da bu tarzda örtülmüştür. Bu iki mezar arasında 1.70 metrelik bir aralık vardır. Burada iri taşlarla, düzenli bir şekilde, örüldüğünü gördüğümüz yüksek bir duvar iki mezarı birbirine bağlamaktadır. Bu ara duvarının inşafı hususiyeti ve iki ucunun mezarlara bağlanış şekli, anlatmağa çalıştığımız tek odalı mezarın, yanındaki 3 odalı mezardan daha sonraki bir tarihte inşa edildiğini göstermektedir.

Kale hakkında yeni ipuçları :

Altın-tepe'deki Urartu şehri, kulelerle takviye edilmiş, sağlam bir surla tahkim edilmiştir. Taşlar, Urartu stilinde, işlenmiş iri bloklar halindedir. Kule boyu 5.25 m. den fazla değildir. Bunların beden duvarından dışarıya çıkıntısı 1 metre, iki kule arasındaki mesafe de (tetkik edilen kısımda) 11 metredir. Sur, sandık biçiminde olup, içleri taş ve kerpiç toprağı ile doldurulmuştur. Sandıkların boyları muhtelifdir. Surun genişliği 12 metreyi geçmemektedir. Kalenin yukarı kısmı iri kerpiçlerle örülmüştür (uzunluğu: 52, kalınlığı: 15 cm.). Kerpiç kısım bu gün de 3.80 m. yüksekliğini muhafaza etmektedir. Şehir suru, Doğu Anadolu'da bilinen tipik Urartu kalelerinden farklıdır⁵. Yalnız, Altın-tepe'de sandık sistemini ve yüksek kerpiç kısmını

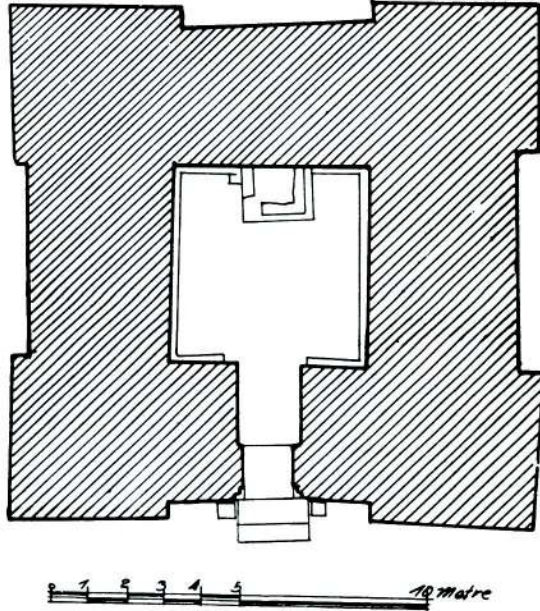
⁵ — Urartu kaleleri konusunda en yeni tetkik: C. A. Burney, *A. S. VII, 1937, S. 37 v. d. ve X, 1960, S. 177 v. d.*

sağlam durumda tetkik etmek imkânı hasıl olmuştur. Doğu istikametinden gelen ve dolanarak tepeye çıkan geniş araba ve süvari yolu, iyice, belli olmakla beraber, kale kapısı henüz açılmamıştır.

Mâbet sahasındaki çalışmalar :

1960 kazılarının en mühim neticesi, bir Urartu mâbedinin keşfedilmiş olmasıdır. Bugüne kadar geniş Urartu sahasında meydana çıkarılmış olan tek mâbedi, Toprakkale'deki *Haldi mâbedi* temsil ediyordu⁶. Yeni keşif bu mâbedi yalnızlıktan kurtarmış, Urartuların mâbet şekilleri hakkında, kesin bir karara varmamızı sağlamıştır.

Güney-kuzey istikametinde inşa edilmiş olan mâbedin kapısı, Toprakkale'deki *Haldi mâbedinde* de olduğu gibi, güneye bakmaktadır (Res. 4). Kare plânlıdır (13.90 m.). Duvarların aşağı kısmı

Res. — Fig. 4

üst-üste üç sıra halinde ve gayet güzel bir şekilde işlenmiş kesme taşlarla kaplıdır. Taş kısmın yüksekliği 1.15 m. dir. Mâbedin dört

⁶ R. D. Barnett, *Iraq XII*, s. 13 v. d. ve *XVI*, s. 3 v. d., *Res. 1*. En yeni olarak Arin-berd mâbedi hk. B. Piotrosky und K. Ohanesian, *Die Ausgrabungen in Arin-Berd und Karmir-Blur* Moskau 1960, s. 6 v.d.

tarafı da ellişer santimetrelik bir girinti halinde (Res. 13) inşa edilmek suretiyle, köşelerde birer kule tarzında kanatların meydana gelmesi sağlanmıştır. Kapı açıklığı 1.15 m. olup, önünde ve iki söve taşı arasında iki taş basamağı vardır (Res. 12). Kapıdan uzunluğu 3.80 m., genişliği 1.50 m. olan bir koridor vasıtasıyla *cella*'ya girilir (Res. 8). Kare biçiminde olan *cella*'nın (5.20 m.) kuzey duvarı ortasına bağlı durumda ve 1.95 × 1.45 m. ölçüsünde bir heykel kaidesi inşa edilmiştir (Res. 12). Bu da kesme taşla kaplanmıştır. Tabanı kerpiç olup, moloz taşı üstüne döşenmiştir. Heykel kaidesinin batı duvarı önünde, basamak vazifesini gören, bir taş vardır. *Haldi* mâbedinde sunak ön kısımdadır; Altın-tepe mâbedinde de aynı şey düşünülebilir. Yalnız, mabedin cephesi ve yanları sunağı meydana çıkarabilecek bir genişlikte kazılmamıştır; bu problemin halli 1961 yılı çalışmalarına bırakılmıştır. *Cella*'nın tabanı tazyik edilmiş topraktır. Sunağın ön kısmına, adak eşyası olarak, tunçtan 6 tane, demirden birçok mızrak ucu; ikisi tunçtan, ikisi demirden asâ veya topuz başı; demirden okuçları; 3 adet aynı tipe giren kırmızı astarlı, parlak perdahlı pişmiş topraktan vazo; kakma süslü tahta levha bırakılmıştır. Bu eşyanın şekil ve tekniği Urartu için tipiktir. Asâ veya topuz başlarının paralellerine Assur kırallarının kabartmalarında da rastlanmaktadır. *Cella*'nın veya binanın cephe duvarlarındaki taşlardan hiçbirinde kitâbe yoktur. Mâbedin yukarı kısmı, tamamen, kerpiçteendir. *Cella*'nın kerpiç duvarları kırmızı ve mavi renkle boyalıdır. Motifleri tesbit etmek mümkün olamadı. Bina yangın geçirmemiştir. Yalnız, sonraki zelzelelerden çatladığı ve kaplama taşların yerlerinden fırladığı görülmektedir. Altın-tepe kazıları zelzele tahribatının şekil ve hususiyetlerini görmemize yardım eden imkânları ortaya koymakta, ve teknik bilgimizin artmasına sebep olmaktadır. Mâbedin dört duvarı da kalın olmakla beraber, asıl cephe duvarının da diğerlerinden daha kalın/massif olmadığı görülmektedir. Mâbedin etrafı, henüz, geniş ölçüde açılmamıştır. Bunun için cephenin ön kısmında bulunması icab eden direk kaidelerini meydana çıkaramadık. Fakat bu kısımda, kesitleri yuvarlak, kalın ağaç direkler yıkılmış durumda bulundu. Bunlar mâbedin *prostylos* tarzında bir yapı olabileceğini göstermektedir. Esasen mâbedin cephesinde ve genişçe bir saha dahilinde başka binaların bulunmadığını, yani, mâbedin ön kısmında müsait bir sahanın ibâdete tahsis olunduğunu, şimdi de, söyleyebiliriz. Altın-tepe mâbedinde duvarların kalın/massif oluşu, ön kısmında direklerin bulunuşu, çatının

Khorsabad'daki kabartmada da görüldüğü gibi, *semerdam* şeklinde örtülmesinin kolay olduğunu gösterir.

Mâbedin batı yönünde, 2.10 m. genişliğinde taş bir duvar güney-kuzey istikametinde devam etmektedir. Bununla mâbet arasında taştan bir direk kaidesi in-situ halini muhafaza etmektedir. Bu cephede başka direk kaidelerinin bulunup bulunmadığını tesbit edebilecek kadar geniş bir saha dahilinde çalışamadık. Aynı şeyi mâbedin diğer cepheleri için de söyleyebiliriz; çünkü bu yönlerdeki toprağı da kaldırmış değiliz. Duvarın mâbedi çevirmiş olması yani, bir avlu duvarı vazifesini görmüş olması muhtemeldir. Duvarın yukarı kısmı kerpiç örülüdür; ve çok yüksek olması da icap etmez. Bununla *peripteros* tarzında inşa edilmiş bir mâbedin karşısında bulunduğumuzu iddia etmiyoruz; çünkü, şu anda ispat edilemez; fakat önümüzdeki mevsimde kazı sahasını, bu bakımdan da, genişletmek icap etmektedir.

II. Sargon'a ait *Khorsabad*'daki bir kabartmada görülen Urartu şehri *Musasir*'in *Haldi* mâbedi resmindeki mızrakuçları⁷ ve Adilcevaz kabartmasındakiler⁸, mızrakucunun tanrı *Haldi*'nin sembolü olduğunu göstermektedir. Altın-tepe'de de adak eşyasının büyük çoğunluğunu mızrakuçlarının teşkil etmiş olması, bu mâbedin de bir *Haldi* mâbedi olması ihtimalini, haklı olarak, kuvvetlendirmektedir. Esasen Altın-tepe mâbedi, plâni ve yapı hususiyetleri bakımından, *Haldi* mâbedinin tam paralelidir. Bu, Urartu mâbetlerinin her yerde, tek tipe göre inşa edildiğini göstermektedir.

Buradaki Urartu binaları tek yapı katı halinde görülmektedir. Hiçbiri tamir edilmemiş, tabanları da değişmemiş, yükselmemiştir. Hepsisi, Altın-tepe'nin parlak devrine, yani, zengin mezarlarla çağdaş olan bir safhaya, Milâttan önce 8. asrın sonuna, 7. asrın ilk çeyreğine aittir (713-679).

Depo binası :

Mâbedin doğusunda, kaleye çıkan eski araba yoluna yakın bir yerde büyük bir depo binasına rastlandı. Burada, üç sıra halinde tertiplenmiş ve Karmir-blur'da bulunanların tipine giren iri küpler, taban üstünde duruyordu. Deponun çatısını tutan ağaç direklerden bir tanesinin yuvarlak taş kaidesi yerinde duruyordu. Bu, Urartuların,

⁷ R. Barnett, *Iraq XII, Res. 11'de.*

⁸ C.A. Burney, *A. S. VIII, 1958, s. 211 v. d. Res. 2.*

Altuntepe gibi, aynı zamanda askerî merkezlerinde raslanabilecek depoların en büyüklerinden biridir. Bütün Altuntepe binalarında olduğu gibi, burada da işlenmesi kolay yumuşak andezit kullanılmıştır.

Altuntepe'de Eski Tunç Devri Medeniyeti :

Urartu kalesi E. T. D. tabakası üstüne inşa olunmuştur. Şimdilik bu medeniyet tek yapı katı halinde ve evleri yanmış durumda görülmektedir. Elde yapılmış seramiğin hamuruna kum karıştırılmıştır. Çoğunluk içi-dışı siyah; dışı siyah, içi gri; içi-dışı kahverengi astarlı ve perdahlı olanlardadır. Kırmızı astarlılara çok az rastlanmaktadır. Çizgi tekniği ile süslenenlerde üçgen, paralel hat ve zigzag motifleri hâkimdir. Yivliler daha azdır. Seramiğin Erzincan ovasına has mahallî bir hususiyeti vardır. Ayrıca, Karaz tipi seramikten ayrılan hususiyetleri görülür. Kanaatımızca, Altuntepe seramiği Karaz seramiğinden daha eski olup, Doğu Anadolu ile, Orta ve bilhassa Kuzey Anadolu arasında kalan mahallî bir E. T. D. seramiğini temsil eder.

Cimin Nahiyesi ile Altuntepe arasında ve sonuncusuna 2 klm. mesafede, *Küçüktepe* denilen, bir höyük vardır. Satıhtan toplanan seramiğin bir kısmı Altuntepe'de, bir kısmı da Karaz'da bulunanlara benzetilmektedir. Bu, Karaz tipi seramiğin Altuntepe'de de bulunacağını göstermektedir. Çünkü, kale temelleri Altuntepe'deki E. T. D. medeniyetinin son safhalarına ait kısımlarını tahrip etmiş, dağıtmıştır; ancak, en alttaki tabaka korunabilmiştir. Tepe'de bu medeniyetin bütün safhalarını bulmak mümkün olacaktır.

